

DE RECHTSSTAAT: EEN HANDLEIDING VOOR GEBRUIK

RECHTSSTAAT, DEMOCRATIE EN MENSENRECHTEN

Rechtsstaat, democratie en mensenrechten, de drie pijlers van de Raad van Europa, zijn nauw en onlosmakelijk met elkaar verbonden.

- ▶ Democratie zorgt ervoor dat burgers betrokken zijn bij openbare besluitvorming;
- ▶ Mensenrechten beschermen individuen tegen willekeurige en buitensporige inmenging in hun vrijheden en staan in voor de waardigheid van mensen;
- ▶ Een land dat door het recht wordt geregeerd is een land waar de uitoefening van openbaar gezag aan regulering en toezicht onderhevig is.

De rechtsstaat bevordert de democratie, omdat het ervoor zorgt dat degenen die openbaar gezag uitoefenen verantwoording moeten afleggen. Het beschermt mensenrechten door middel van onafhankelijke en onpartijdige rechtspraak en beschermt minderheden tegen willekeurige machtsuitoefening door de meerderheid.

Waarom is dit zo belangrijk?

Een staat zonder duidelijke regels is vatbaar voor instabiliteit en willekeur.

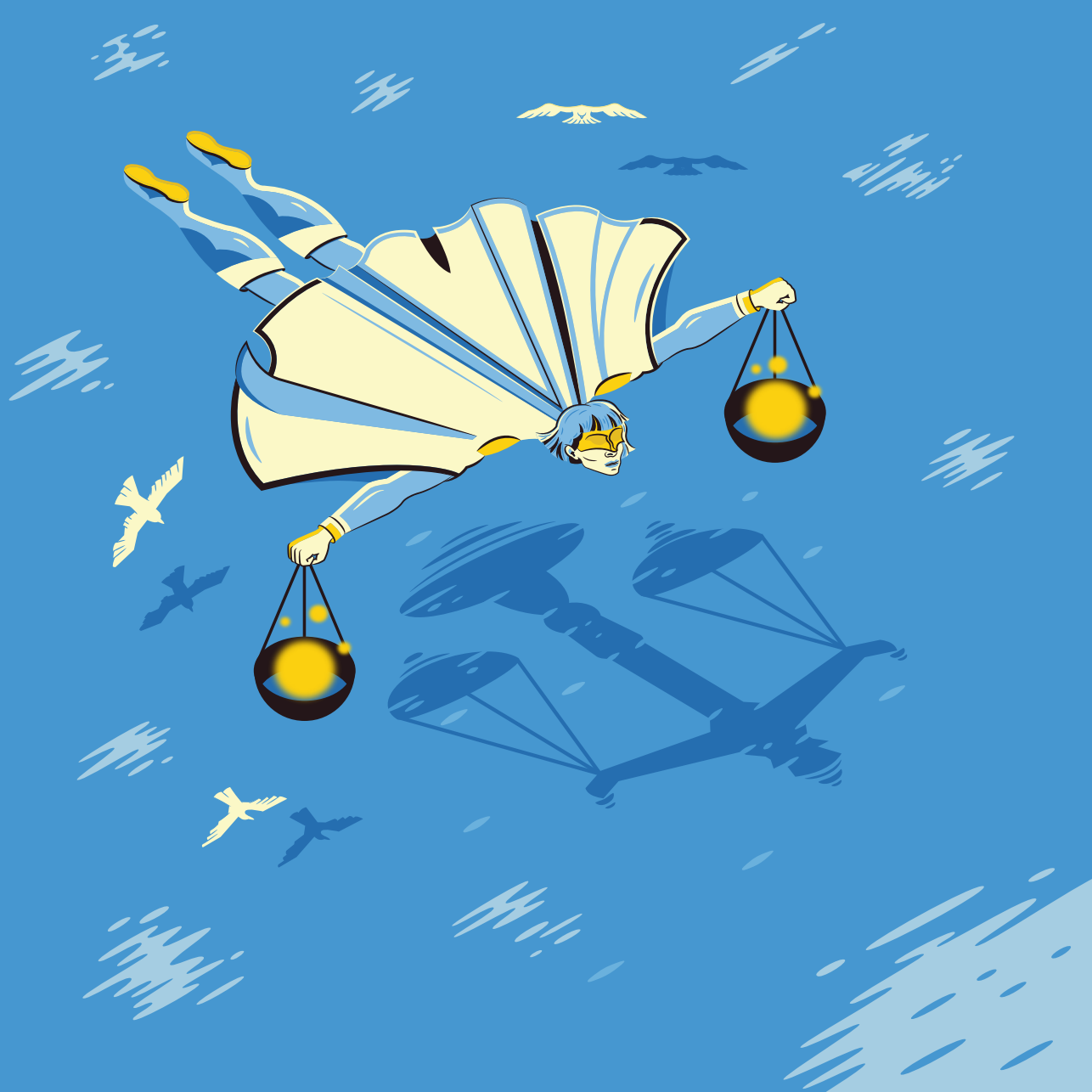
De rechtsstaat beschermt de fundamentele vrijheden van iedereen. Het is de basis van de moderne democratie.

Rechtsstatelijkheid berust op vijf fundamentele beginselen:

- ▶ **Legaliteitsbeginsel:** de wet geldt voor iedereen en stelt grenzen aan de macht.
- ▶ **Rechtszekerheid:** wetten zijn duidelijk, toegankelijk en voorspelbaar.
- ▶ **Voorkoming van machtsmisbruik:** er bestaan controlemechanismen om willekeur te voorkomen.
- ▶ **Gelijkheid voor de wet en non-discriminatie:** de wet beschermt iedereen en wordt op gelijke wijze toegepast; discriminatie is verboden.
- ▶ **Toegang tot een onafhankelijke en onpartijdige rechter:** iedereen kan zijn rechten bij de rechter verdedigen.

Illustraties 'Vrouwe Justitia' van de kunstenares Nadine Theuma (Malta)

LEGALITEITSBEGINSEL

De wet geldt voor iedereen en begrenst de macht.

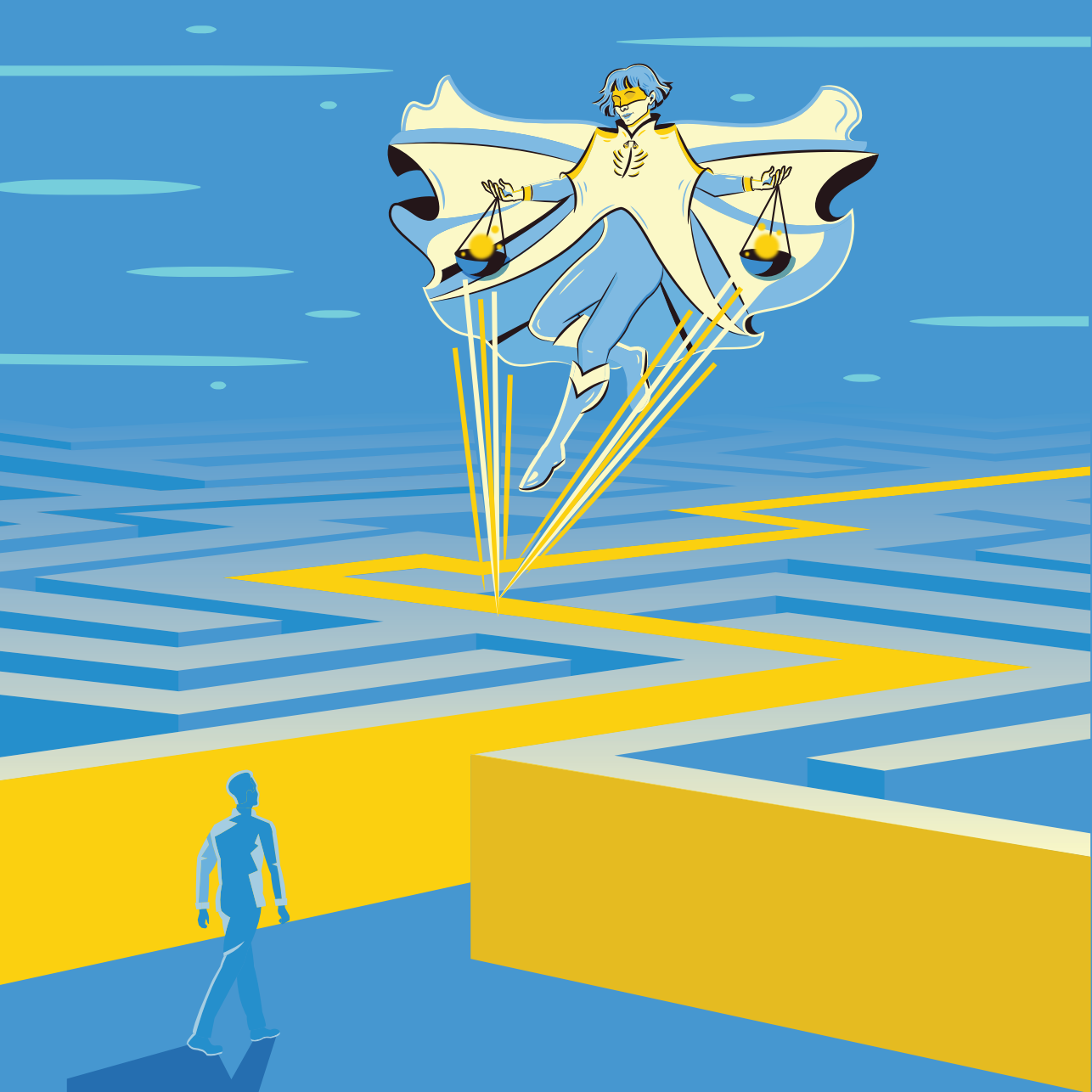
In een rechtsstaat wordt het handelen van de overheid en burgers geregeld door democratisch tot stand gekomen wetgeving. De uitvoerende macht kan niet onbeperkt of zonder toezicht haar macht uitoefenen of haar wil opleggen.

Belangrijkste beginselen

- ▶ Alle beslissingen moeten binnen het kader van de wet genomen worden.
- ▶ Wetten moeten worden aangenomen volgens een duidelijk en transparant democratisch proces.
- ▶ Beslissingen van overheidsinstanties moeten door een onafhankelijke rechterlijke macht kunnen worden getoetst. De regering kan zichzelf geen nieuwe bevoegdheden geven zonder daarbij de regels van de grondwet te volgen.
- ▶ Internationale verdragen moeten – net als uitspraken van internationale gerechten – worden toegepast en nageleefd.
- ▶ De wet moet daadwerkelijk worden uitgevoerd.

Waarom is dit zo belangrijk?

Als macht niet binnen de grenzen van de wet hoeft te worden uitgeoefend, is deze vatbaar voor misbruik. Een regering kan dan bijvoorbeeld vrijheden naar eigen goeddunken inperken. Duidelijkheid en naleving van democratisch tot stand gekomen wetgeving vormen een garantie voor rechtvaardigheid en gelijkheid voor allen.

RECHTSZEKERHEID

Wetten zijn duidelijk, toegankelijk en voorspelbaar

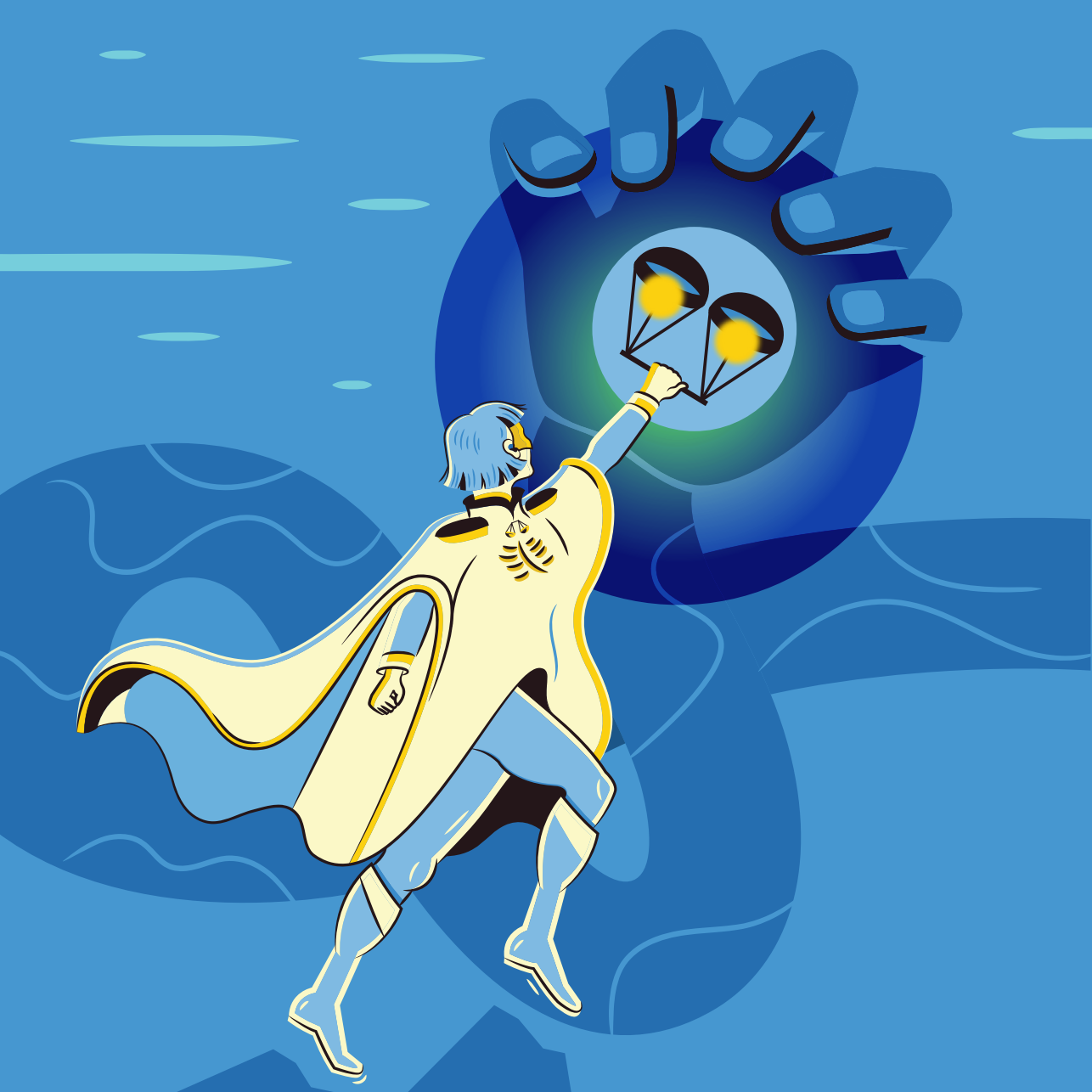
Rechtszekerheid zorgt ervoor dat wetten duidelijk, toegankelijk en voorspelbaar zijn en niet met terugwerkende kracht worden toegepast. Op die manier weet iedereen van tevoren wat zijn rechten en plichten zijn.

Belangrijkste beginselen

- ▶ Wetten en rechterlijke uitspraken moeten gemakkelijk toegankelijk en begrijpelijk zijn.
- ▶ Wetten mogen niet op een onvoorspelbare manier veranderen en moeten consistent zijn.
- ▶ Iemand kan niet worden veroordeeld voor een handeling die op het moment dat deze werd uitgevoerd geen misdrijf of overtreding was.

Waarom is dit zo belangrijk?

Om met vertrouwen te kunnen handelen, moeten mensen hun rechten en plichten kennen. Vage of snel veranderende wetten zorgen voor onzekerheid en instabiliteit en maken mensen kwetsbaar voor onvoorspelbare straffen.

VOORKOMING VAN MACHTSMISBRUIK

Er zijn controlemechanismen van kracht om willekeur te voorkomen

Onbeperkte en ongecontroleerde macht leidt tot onrecht. De gevaren van absolute macht zijn onder meer willekeurige beslissingen, corruptie en politieke repressie. Zo kan overmatige surveillance zonder rechterlijke machtiging of toezicht tot mensenrechtenschendingen leiden.

Belangrijkste beginselen

- ▶ Scheiding der machten: de macht mag niet in de handen van één instantie zijn geconcentreerd.
- ▶ Onderbouwingsplicht: overheidsbesluiten moeten worden gerechtvaardigd en uitgelegd.
- ▶ Rechterlijke toetsing: alle overheidsbesluiten moeten kunnen worden aangevochten voor een onafhankelijke en onpartijdige rechter.

Waarom is dit zo belangrijk?

Zonder toezicht zou een overheid willekeurige besluiten kunnen nemen, tegenstanders aan censuur onderwerpen of zelfs fundamentele vrijheden afschaffen. De rechtsstaat biedt waarborgen om dergelijk misbruik te voorkomen.

GELIJKHEID VOOR DE WET EN NON-DISCRIMINATIE

De wet beschermt iedereen en wordt op gelijke wijze toegepast; discriminatie is verboden

De rechtsstaat vereist dat iedereen gelijke rechten en plichten heeft, vastgelegd in de wet, zonder ongerechtvaardigde verschillen in de manier waarop mensen worden behandeld.

Wat betekent gelijkheid voor de wet?

- ▶ Er mag geen ongerechtvaardigd onderscheid tussen mensen worden gemaakt – noch in de wet, noch in de toepassing van de wet.
- ▶ Er moet bescherming worden geboden tegen alle vormen van discriminatie.
- ▶ Gelijke rechten en plichten moeten voor iedereen worden gegarandeerd.
- ▶ Iedereen die wordt gediscrimineerd, moet de gelegenheid hebben om zichzelf te verdedigen.

Belangrijke verworvenheden: het voorbeeld van vrouwenkiesrecht

De traagheid waarmee stemrecht is toegekend aan vrouwen in Europa, is een voorbeeld van historische discriminatie. Finland was het eerste Europese land dat vrouwen in 1906 het recht gaf om te stemmen. Pas na 1918 werd dit recht uitgebreid naar de meeste andere Europese landen, en pas sinds 1984 is het in heel Europa van kracht. Tegenwoordig waarborgt de rechtsstaat niet alleen het vrouwenkiesrecht, maar verzekert en stimuleert het ook hun actieve deelname aan het politieke leven, vrij van discriminatie.

TOEGANG TOT EEN ONAFHANKELIJKE EN ONPARTIJDIGE RECHTER

Iedereen kan zijn rechten verdedigen voor een rechter

Toegang tot een onafhankelijke en onpartijdige rechtbank stelt mensen in staat hun rechten te verdedigen. Zo heeft het Europees Hof voor de Rechten van de Mens bepaald dat de onmogelijkheid om ontslag, ontneming van eigendom of verlies van omgangsrechten met kinderen bij de rechter aan te vechten, een schending van mensenrechten is. Snelle en toegankelijke rechtspraak is essentieel om gelijke rechten te waarborgen.

Belangrijkste beginselen

- ▶ Iedereen heeft het recht om zich tot de rechter te wenden; iedereen heeft recht op een eerlijk proces door een onafhankelijke en onpartijdige rechter.
- ▶ Rechterlijke uitspraken zijn toegankelijk en worden duidelijk onderbouwd.
- ▶ Juridisch advies en rechtsbijstand zijn beschikbaar voor diegenen die dat nodig hebben.
- ▶ Procedures zijn redelijk vlot en betaalbaar.
- ▶ Rechterlijke uitspraken worden uitgevoerd.

Waarom is dit zo belangrijk?

Zonder toegang tot de rechter kunnen burgers, die onrecht is aangedaan, hun rechten niet doen gelden. De staat moet zorgdragen voor onafhankelijke rechtspraak en een rechtssysteem dat voor iedereen toegankelijk is.

PAX EVAN
TIBI GELI
MAR STA
CE MENS

DE RECHTSSTAAT IN DE PRAKTIJK

De rol van de Commissie van Venetië van de Raad van Europa

De Commissie van Venetië heeft haar lidstaten geholpen bij het ontwerpen van grondwettelijke stelsels die de noodzakelijke toepassing van de beginselen van de rechtsstaat waarborgen. De Commissie heeft ook een instrument ontwikkeld – de Checklist voor de Rechtsstaat – om te beoordelen in hoeverre de beginselen van de rechtsstaat in een land worden toegepast.

De Checklist voor de Rechtsstaat van de Commissie van Venetië

De Checklist voor de Rechtsstaat uit 2016 presenteert de kernbeginselen van de rechtsstaat (legaliteit, rechtszekerheid, voorkoming van machtsmisbruik, toegang tot de rechter, gelijkheid en non-discriminatie) in de vorm van benchmarks met gedetailleerde parameters en relevante bronnen.

Aan de hand van de Checklist kunnen regeringen, parlementen, maatschappelijke organisaties, burgers en internationale organisaties beoordelen in hoeverre de beginselen van de rechtsstaat in een bepaald land worden nageleefd. De Checklist maakt het daarmee mogelijk om zwakke plekken of hiaten te identificeren die actie van de overheid vereisen. De Commissie van Venetië heeft talrijke aanbevelingen gedaan om dergelijke zwakke plekken en hiaten te verhelpen.

Wie zijn wij?

De Commissie van Venetië “voor Democratie door Recht” is het adviesorgaan van de Raad van Europa op het gebied van constitutioneel recht en bestaat uit onafhankelijke experts.

De Commissie is op 10 mei 1990 opgericht naar een idee van de Italiaanse wetenschapper Antonio La Pergola. Na de val van de Berlijnse Muur heeft de Commissie verschillende voormalige socialistische landen geholpen bij het aannemen van democratische grondwetten en wetgeving, en vervolgens bij hun toetreding tot de Raad van Europa.

Tegenwoordig helpt de Commissie haar lidstaten bij het ontwerpen van grondwettelijke en wetgevingshervormingen die in overeenstemming zijn met internationale normen. Het volgen van de aanbevelingen van de Commissie heeft ook het proces van toetreding tot de Europese Unie vergemakkelijkt.

Missie

De Commissie van Venetië beoordeelt – op verzoek, via een inclusief proces van overleg met nationale overheden, overheidsinstellingen, belanghebbenden en maatschappelijke organisaties – constitutionele en wetgevingshervormingen, met name op het gebied van verkiezingen en justitie. Daarnaast doet het niet-bindende aanbevelingen over de manier waarop zulke hervormingen kunnen worden verbeterd om zo de beginselen van democratie, mensenrechten en de rechtsstaat te respecteren en toe te passen, om vorm te geven aan efficiënte en functionerende bestuurssystemen.

Lidstaten

De Commissie van Venetië omvat de 46 lidstaten van de Raad van Europa plus 15 andere leden uit Noord- en Zuid-Amerika, Afrika en Azië.

Waarom Venetië?

De “Europese Commissie voor Democratie door Recht” ontleent haar naam, “Commissie van Venetië”, aan de beroemde Italiaanse stad in de lagune waar zij haar eerste vergadering hield en waar zij nog steeds vier keer per jaar bijeenkomt.

1990-2025: resultaten

In haar 35-jarig bestaan heeft de Commissie van Venetië, dankzij haar onafhankelijkheid en onpartijdigheid, professionaliteit en inclusieve werkwijze, een grote bijdrage geleverd aan de invoering van democratische grondwetten en het democratisch functioneren van overheidsinstellingen. De Commissie heeft met name bijgedragen aan een betere naleving van de beginselen van de rechtsstaat, aan een versterking van de scheiding der machten en aan de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht in haar lidstaten.

- ▶ **1000+**: aantal adviezen en rapporten over constitutionele en wetgevingshervormingen
- ▶ **50+**: aantal grondwetten die met steun van de Commissie zijn opgesteld of herzien
- ▶ **200+**: aantal onafhankelijke juridische experts die hebben bijgedragen aan het werk van de Commissie

Waarom is dit relevant voor ons allemaal?

De rechtsstaat betekent:

Een stabiele en vreedzame democratie.

Burgers die in vrijheid leven en beschermd zijn tegen willekeur.

Een eerlijkere, meer gelijkwaardige samenleving. De rechtsstaat is de basis van de moderne democratie.

Illustraties: Nadine Theuma

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze publicatie mag worden
vertaald, gereproduceerd of verspreid zonder
voorafgaande schriftelijke toestemming
van het Directoraat Communicatie(F-67075
Strasbourg Cedex of publishing@coe.int).

Foto's © Raad van Europa

Uitgegeven door de Raad van Europa
F-67075 Strasbourg Cedex

www.coe.int

© Raad van Europa, december 2025

Website van de Commissie van Venetië

<https://venice.coe.int>

Deze brochure bespreekt de essentiële beginselen van de rechtsstaat: legaliteit, rechtszekerheid, voorkoming van machtsmisbruik, gelijkheid voor de wet en toegang tot de rechter. Deze beginselen vormen de hoeksteen van de democratie en mensenrechten en zorgen voor verantwoord bestuur, individuele vrijheden en maatschappelijke rechtvaardigheid. Ontdek hoe de Raad van Europa, via het werk van de Commissie van Venetië, staten ondersteunt bij het handhaven van deze normen en het beschermen van burgers tegen willekeurige machtsuitoefening. Of u nu een beleidsmaker, student of betrokken burger bent: deze handleiding laat zien waarom de rechtsstaat belangrijk is en hoe deze onze vrijheden beschermt – elke dag weer.

NLD

www.coe.int

De Raad van Europa is de toonaangevende mensenrechtenorganisatie van Europa. De Raad telt 46 lidstaten, waaronder alle lidstaten van de Europese Unie. Alle lidstaten van de Raad van Europa hebben het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens ondertekend. Dit Verdrag is gericht op de bescherming van mensenrechten, democratische waarden en rechtsstaatbeginselen. Het toezicht op de uitvoering van het Verdrag in de lidstaten is in handen van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens.

